

DE OUDE STADHUISBEEDEN VAN VEERE: TOE AAN RESTAURATIE

Al in 2000 werd door medewerkers van de Rijksgebouwendienst geconstateerd dat een grondige restauratie van de zeven stadhuisbeelden van Veere nodig is om hen voor de toekomst veilig te stellen. Daarom vindt momenteel intensief overleg plaats tussen verschillende instanties: Gemeente Veere (eigenaresse van de beelden), Rijksgebouwendienst, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Provincie, vierzake deskundigen, restauratie-experts, steenrestauratoren en kunsthistorici, met als doel om daadwerkelijk over te gaan tot behandeling. Hiertoe zijn twee rapporten opgesteld. Het eerste betreft een uitgebreid materiaal-technisch onderzoek van één specifiek beeld en het tweede een kunsthistorische waardebeoordeling van de stadhuisbeelden als serie. De restauratie zal worden begeleid door Terwen Consultancy Leiden.

Carolien van der Star en Harry Tummers

De zeven oude stadhuisbeelden van Veere bevinden zich tegenwoordig in het plaatselijk museum 'De Schotse Huizen'. Ze staan daar opgesteld tegen de wanden van de grote zaal op de begane grond. In 1932 of 1933 zijn de beelden, die in slechte staat verkeerden, van de gevel van het stadhuis gehaald en vervangen door nieuwe beelden van de hand van L.O. Wenckebach. Na enige rondzwervingen belandden zij in 1948 of 1949 in het nieuw ingerichte museum.

De beelden stellen de lokale heren van Veere en hun gemalinnen voor: Hendrik van Borssele (1409-1474) en Janna van Halewijn (†1478), Wolfert van Borssele (1430-1486) en Charlotte van Bourbon Montpensier (†1478), Philips van Bourgondië (†1498) en Anna van Borssele (ca.1471-1518), en, ten slotte, Adolf van Bourgondië (1489-1540). De beeldhouwer

is Michiel Ywijnsz. uit Mechelen, die getrouwd was met Kathelijne van de familie Rombouts, waarvan leden hebben gewerkt aan het stadhuis van Middelburg. Ywijnsz. vervaardigde in 1514/18 vijftientig stadhuisbeelden voor Middelburg en in 1517/18 de beelden van Veere. Van deze beeldhouwer is tot op heden verder alleen nog bekend dat hij als steenleverancier is opgetreden. Verder onderzoek is nodig om te achterhalen of Ywijnsz. nog meer beelden heeft vervaardigd, die dan als vergelijkingsmateriaal zouden kunnen dienen bij de restauratie van de Veerse beelden. Ook onderzoek naar andere, vijftiende- en zestiende-eeuwse stadhuisbeelden in de Lage Landen kan mogelijk veel meer opleveren dan tot nu bekend is. De bestudering van het werk van deze beeldhouwer en stadhuisbeelden zal mogelijk een nieuw hoofdstuk

kunnen toevoegen aan de geschiedenis van de laat-middeleeuwse en vroeg-moderne stadhuizen in de Lage Landen.

De Middelburgse stadhuisbeelden werden al tussen 1916 en 1918 vervangen door neogotische exemplaren uit de Werkplaats voor Kerkelijke Kunst P.J. Cuypers & Co. in Roermond. Zij waren niet alleen in slechte staat, maar waren in de loop der eeuwen zo vaak onder handen genomen dat [...] *de beelden van Middelburg [...] voor een kunsthistorische studie zoo goed als waardeloos [waren] geworden.* Drie ervan zijn bewaard gebleven, nu op een onooglijke plaats opgesteld in de Vleeshal te Middelburg. Een vierde beeld daar dateert mogelijk uit de achttiende eeuw, terwijl het Zeeuws Museum in Middelburg nog één oorspronkelijke buste en drie koppen bewaart.

De stadhuisbeelden van Veere zijn veel beter bewaard gebleven dan hun tegenhangers in Middelburg. Voor Veere is slechts een tweetal ingrepen, mogelijk drie (zie hieronder), bekend. Deze ingrepen en de ernstige verwerking die in de loop der tijd ontstaan is, hebben de beelden van Veere niet onberoerd gelaten, reden waarom een grondige restauratie nu nodig is om de beelden voor de toekomst te kunnen behouden. Het gaat in Veere om een serie stadhuisbeelden die in haar geheel behouden is gebleven. Bovendien is de sculpturale kwaliteit hoog te noemen. Het betreft hier fors opgezette beelden van hoge kwaliteit, die bedoeld zijn om van een afstand en van een laag standpunt te worden bekeken. De weergave van de details van wapenrusting en kleding is verfijnd en de uitwerking van de koppen individualistisch. Op vijf van de zeven beelden zijn bovendien resten van polychromie en vergulding bewaard gebleven, een bewijs dat de stadhuisbeelden oorspronkelijk een veelkleurig uiterlijk hadden.

Context

Stadhuisbeelden vormen een typische versiering van de stadhuizen in Noordwest-Europa vanaf circa 1400 tot het midden van de zestiende eeuw. Hierna werd het aantal meestal teruggebracht tot een twee- of drietal, met praktisch altijd een beeld van Justitia. Aanvankelijk ging het om beelden van grote en regionale heersers, heiligen, antieke en vroegmiddeleeuwse helden en personificaties van deugden. In het huidige Nederland zijn er, naast Middelburg en Veere, nog twee steden waar stadhuisbeelden van vóór het mid-

den van de zestiende eeuw bewaard zijn gebleven. In Kampen betreft het zes disparate beelden die geen eenheidsserie vormen. In 1933/8 werden zij vervangen door nieuwe van de hand van Johan Polet, terwijl de oude en in zeer slechte staat verkerende beelden werden opgeslagen in de Koornmarktpoort. In Nijmegen zijn er van de acht keizerbeelden die in 1553/4 door Cornelis Sass uit Utrecht werden vervaardigd, twee bewaard gebleven, nu opgesteld in het Museum Het Valkhof. De beelden werden in 1879/82 vervangen door neogotische kopieën uit het atelier van de firma Cuypers & Stoltzenberg te Roermond en na de Tweede Wereldoorlog nogmaals door nieuwe exemplaren van Albert Termote. Van nog eens zes Nederlandse stadhuizen is bekend dat zij vroeger gevelbeelden bezaten, die echter alle verloren zijn gegaan. Van de beelden in Gouda, 's-Hertogenbosch en Haarlem zijn historische afbeeldingen bekend. Nog in 1958/60 zijn in Gouda acht nieuwe stadhuisbeelden geplaatst van de hand van Philip ten Klooster.

Ook in de Zuidelijke Nederlanden, waar het fenomeen stadhuisbeelden ontstond en tot grote bloei kwam, zijn maar zeer weinig beelden bewaard gebleven. Zo zijn alle beelden, veertig in getal, van het stadhuis te Brugge al in 1792 volledig verloren gegaan. De stadhuizen van Leuven en Brussel bezitten enorme aantallen nissen voor beelden, die echter, op een aantal uitzonderingen na, eeuwenlang nooit opgevuld zijn geweest. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw zijn, in een golf van historisch bewustzijn, honderden nieuwe beelden gemaakt voor Brugge, Brussel, Gent en Leuven. Bij de Belgische beelden gaat het veelal om regionale en boven-regionale heersers.

In vergelijking met alle genoemde stadhuisbeelden steken de beelden van Veere duidelijk af, zowel wat betreft kwaliteit, aantal, als iconografische voorstelling. Het gaat om hoogwaardig beeldhouwwerk en om één volledige serie van zeven beelden, die opeenvolgende plaatselijke heersers voorstellen, van wie de twee laatst afgebeelde personen hun konterfeitsels nog tijdens hun leven kunnen hebben gezien.

Vooronderzoek

Vijf studenten en één docent van de Opleiding Conservatie/Restauratie (Studie STEEN) aan de Hogeschool Antwerpen, België, hebben in de aanloop naar een volledige restauratie van alle beelden van

markiezen van Veere en de nissen en baldakijns die geschonden zijn en verweerd. Pas in 1885-86 vond een nieuwe restauratie plaats, waarbij het in dit geval mogelijk slechts ging om kleine, minder belangrijke ingrepen. Enige explicatie over de restauratie wordt niet gegeven. Mogelijk dateren de armen die van een andere steensoort zijn gemaakt en met gips zijn vastgezet aan de originele steen, uit deze periode. Op verschillende foto's uit 1931 van de stadhuisbeelden op de gevel zijn deze armen namelijk duidelijk zichtbaar aanwezig zodat zij wel moeten dateren van daarvóór. In 1931 verkeerde het beeldhouwwerk zelfs *in een deplorabele toestand* [en waren] *de baldakijnen ... nog slechts fragmentarisch aanwezig*. Op foto's in het tijdschrift *Ons Zeeland* uit 1932 is dit goed zichtbaar.

Door de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg werd besloten de originele beelden niet te kopiëren. De opvattingen van P.J.H. Cuypers, die de stadhuissculpturen van Middelburg had gekopieerd in de 'oorspronkelijke stijleerheid', werden nu als verouderd gezien. De Veerse stadhuisbeelden bleven, onder instigatie van Jan Kalf van de Rijkscommissie, 'behouden', wat immers vóór 'vernieuwen' [lees: kopiëren] ging. Het 'behouden' onder Kalf hield in dat de originele beelden werden vervangen door nieuw gehakte exemplaren in een herkenbare eigentijdse vormgeving. De opdracht hiervoor werd gegund aan de genoemde beeldhouwer L.O. Wenckenbach. Uit de correspondentie over de gang van zaken wordt niet duidelijk welke eisen werden gesteld aan het nieuwe beeldhouwwerk en ook niet wat er met de originele sculpturen moest gebeuren.

Ten slotte zijn tijdens het afhalen van de originele sculpturen uit de gevel zeer waarschijnlijk nog enkele delen van de beelden afgebroken.

Uit het eerdergenoemde materiaal-technische onderzoek van het ene beeld van Wolfert van Borssele blijkt dat de verschillende gebroken en afgebroken delen van de natuursteen zijn gelijmd met gips. Ontbrekende delen zoals ploovallen en lacunes in de sculpturen zijn plastisch aangevuld met gips. De verschillende ijzeren doken die daarbij zijn gebruikt, zijn nu sterk gecorrodeerd, met als gevolg dat het gips is gebarsten en afgebrokkeld. Na de gipsrestauratie is er duidelijk nog een laatste restauratieronde geweest, waarbij cementmortel werd gebruikt. Ook hierbij werden veel onderdelen plastisch hersteld.

Restauratievoorstellen

Voor het behoud van de unieke sculpturenreeks van de stadhuisbeelden van Veere is het van belang de sculpturen te behandelen. De nu zeer fragiele, circa 170 centimeter hoge beelden moeten van hun sokkel worden genomen en de bijbehorende baldakijnen uit de muur gehaald.

Microscopisch onderzoek zal uitwijzen of de originele stoffering, de polychrome afwerking en de plaatselijke vergulding, van de zeven beelden in kaart te brengen is. Analyses van de verfmaterialen kunnen veel vertellen over de materiële geschiedenis van de beelden. Als eerste is het echter nodig om de natuursteen te consolideren en plaatselijk te ontzouten. Daarnaast zal het afbrokkelende gips, waarop vaak cement zit, en het gecorrodeerde dokenmateriaal, vastzittend in de originele steen, dienen te worden verwijderd. De consequentie van deze ingrepen zal zijn dat er zeven, zeer verschillende en incomplete sculpturen overblijven. Vormreconstructie door middel van op kleur gebrachte kalkmortel kan alleen worden toegepast waar de precieze inhoud en omvang van de lacune bekend zijn.

Het is theoretisch ook mogelijk te besluiten tot een volledige completering van de sculpturen inclusief plastische herstellingen. Hiertoe dient men dan wel te beschikken over direct vergelijkingsmateriaal, waarnaar, zoals eerder vermeld, onderzoek dient te worden verricht. Maar ook als er direct vergelijkingsmateriaal boven water komt, zal het de vraag blijven of de gevonden gegevens iets opleveren wat van belang is voor de, gedeeltelijke, completering van de zeven sculpturen.

Een belangrijk uitgangspunt bij een completering van de stadhuisbeelden van Veere zal steeds dienen te zijn dat de reeks als ensemble leesbaar blijft en samenhang heeft. De restauratoren zullen hierbij, naast hun eigen specifieke expertise, veel stijlgevoel en kennis van vormgeving moeten hebben. Als niet wordt gekozen voor een completering, dan zal er moeten worden gezocht naar een bevredigende manier om de sculpturen expositiegereed te maken. Welke keuze ook wordt gemaakt, met of zonder completerende plastische herstellingen, elke keuze zal altijd verschillende consequenties hebben voor het 'zicht' van de stadhuisbeelden.

Een geannoteerde versie van dit artikel is te downloaden via www.zeeuwstijdschrift.nl.